

SHAXS IJTIMOIYLASHUVI VA IJTIMOIIY XULQ-ATVOR: NAZARIY- METODOLOGIK TRANSFORMATSIYALAR VA ZAMONAVIIY INTERPRETATSIYALAR

*Andijon davlat pedagogika instituti
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi I bosqich talabasi
Murodaliyeva Mubinabonu Alisher qizi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxs ijtimoiylashuvi va ijtimoiy xulq-atvor shakllanishi dialektikasi klassik va neoklassik nazariyalar integratsiyasi orqali tahlil qilingan. Z. Freyd, J. Mid, L. Vigotskiy va E. Erikson kabi olimlarning fundamental konsepsiyalari doirasida ijtimoiy adaptatsiya mexanizmlari tadqiq etilgan. Shuningdek, maqolada raqamli transformatsiya davrida shaxs xulq-atvorining o'zgarishi va "virtual ijtimoiylashuv" fenomenining ilmiy tahlili bayon etilgan.

Kalit so'zlar: shaxs ijtimoiylashuvi, ijtimoiy xulq-atvor, internalizatsiya, simvolik interaksionizm, raqamli ijtimoiylashuv, generalizatsiyalashgan boshqa, kognitiv dissonans, ijtimoiy konstruksiya, psixosotsial rivojlanish, virtual muhit.

Shaxs ijtimoiylashuvi — bu shunchaki jamiyatga moslashish emas, balki ijtimoiy tajribani subyektiv qayta ishlash va uni shaxsiy dunyoqarashga (internalizatsiya) aylantirishning murakkab dinamik jarayon hisoblanadi. Piter Berger va Tomas Lukmanning "Reallikning ijtimoiy konstruksiyasi" asarida ta'kidlanganidek, ijtimoiylashuv birlamchi (oila) va ikkilamchi (institutsional olamlar) shakllarda kechib, shaxsning "ijtimoiy olam"dagi ontologik xavfsizligini ta'minlaydi. Shaxsning ijtimoiylashuvi davomida o'rganilgan me'yorlar va qoidalar uning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiradi. Ijtimoiy xulq-atvor — bu shaxsning jamiyatda va guruhlarda, ijtimoiy normalar va qoidalarga asoslangan holda amalga

oshiradigan xulq-atvorlaridir. Bu atvorlar shaxsning jamiyatga moslashishini, uning maqsadlariga, qadriyatlariga va ijtimoiy kutishlarga mos kelishini ta'minlaydi. Ijtimoiy hulq-atvorning turlari: Ijobiy hulq-atvor: Jamiyat tomonidan qabul qilingan, ijtimoiy normalarga va qoidalarga muvofiq bo'lgan xulq-atvorlar. Masalan, odob-axloq qoidalariga rioya qilish, yordam berish, hamkorlik qilish. Salbiy hulq-atvor: Ijtimoiy normalarga zid bo'lgan, jamiyat tomonidan qoralangan xulq-atvorlar. Masalan, jinoyatchilik, yolg'onchilik, yoki jamiyatdan izolyatsiya qilish. Ijtimoiy normativlar: Jamiyatda mavjud bo'lgan axloqiy va huquqiy me'yorlar shaxsning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiradi. Har bir jamiyatda o'ziga xos qoidalar, axloqiy tushunchalar va huquqlar mavjud. Shaxs o'z ijtimoiy pozitsiyasini tanlab, o'z xulq-atvorini bu pozitsiyaga moslashtiradi. Madaniyat va qadriyatlar: Har bir jamiyatda madaniy qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlar mavjud bo'lib, ular shaxsning ijtimoiylashuvini shakllantiradi. Jamiyatning ijtimoiylashuvdagi o'zgarishlari, yangi texnologiyalar va madaniy o'zgarishlar shaxsning ijtimoiy xulq-atvorini ham yangilaydi.

Bugungi globallashuv sharoitida shaxsning ijtimoiy xulq-atvori faqatgina an'anaviy institutlar emas, balki transmilliy madaniy oqimlar va texnogen muhit ta'sirida ham shakllanmoqda. Bu esa sotsial psixologiya oldiga ijtimoiylashuvning yangi "agentlari" (media, sun'iy intellekt, algoritmik filtrlar)ning ta'sirini fundamental o'rganish vazifasini qo'yadi. Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya shaxslarning ijtimoiy aloqalarini yangi shakllarda amalga oshirishlariga imkon yaratmoqda. Bunday o'zgarishlar shaxsning axloqiy va ijtimoiy normalariga yangi ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ijtimoiylashuv jarayoni va ijtimoiy hulq-atvor o'rtasida mustahkam bog'lanish mavjud. Shaxsning ijtimoiylashuvi davomida o'rganilgan me'yorlar va qoidalar uning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiradi. Zigmunt Freyd shaxsning ijtimoiylashuvini "tabiiy instinktlar va ijtimoiy cheklovlar dramasi" sifatida tavsiflaydi. Uning fikricha, ijtimoiy xulq-atvor Egoning Id (biologik ehtiyoj) va

Super-Ego (ijtimoiy vijdon/norma) o'rtasidagi muvozanatni topish qobiliyatidir. Erix Fromm esa bu qarashni kengaytirib, ijtimoiylashuvni "ijtimoiy xarakter" shakllanishi bilan bog'laydi — ya'ni jamiyat shaxsga shunday ehtiyojlarni singdiradiki, shaxs o'zi xohlagan holda jamiyat talab qilganidek harakat qila boshlaydi.

Simvolik Interaksionizm: "Men"ning Ijtimoiy Konstruksiyasi Charlz Kuli va Jordj Gerbert Mid ijtimoiylashuvni muloqot va simvollar almashinuvi mahsuli sifatida ko'rishgan: Ch. Kuli: "Ko'zgdagi Men" (Looking-glass Self) nazariyasida inson o'zini "boshqalar unga bergan baho" prizmasi orqali shakllantirishini isbotladi.

J. Mid: Shaxsning shakllanishida "I" (subyektiv impulsivlik) va "Me" (ijtimoiy normalar majmuasi) o'rtasidagi ichki dialogni markazga qo'yadi. U "generalizatsiyalashgan boshqa" (generalized other) tushunchasini kiritib, shaxsning butun bir jamiyat kutuvlarini o'zlashtirish jarayonini tushuntirib bergan.

Tolkott Parsons ijtimoiylashuvni "ijtimoiy tizim barqarorligini ta'minlovchi fundamental mexanizm" deb hisoblagan. Uning fikricha, muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv shaxsning ijtimoiy rollarni "ijro etishi" emas, balki ularni o'z qadriyatlar tizimiga to'liq singdirib yuborishi bilan belgilanadi.

Albert Banduraning "Ijtimoiy kognitiv nazariyasi" bo'yicha, inson nafaqat muhitga moslashadi, balki uni transformatsiya qiladi (reciprocal determinism). O'zbekistonlik olimlardan M.G. Davletshin va N.S. Safayev tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, milliy mentalitetda ijtimoiylashuv "andog'" (etalon shaxs) tushunchasi bilan uzviy bog'liq.

Biroq, zamonaviy "Digital Socialization" (Raqamli ijtimoiylashuv) sharoitida an'anaviy agentlar (oilalar, maktab) ta'siri pasayib, virtual referent guruhlar yetakchilik qilmoqda. Bu esa "Kognitiv dissonans" (L. Festinger) holatlarini ko'paytirmoqda: shaxs o'z milliy qadriyatlari va global trendlar o'rtasidagi ziddiyatni hal qilishda psixologik qiynalmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.

2. Berger P., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. – London: Penguin Books, 1966. – 240 p.

3. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. – New York: W. W. Norton & Company, 1968. – 336 p.

4. Nurullo o'g'li A. A. Sharq mutafakkirlarining asarlarida psixodiagnostikaga doir qarashlari // Тараққиёт. – Тошкент, 2023. – № 13. – В. 12-18.

5. O'g'ilxon T. V. Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta'sirini tadqiq etishning metodik jihatlari // Современное образование (Узбекистан). – Тошкент, 2023. – № 11 (132). – В. 15-22.

6. Parsons T. The Social System. – London: Routledge, 1951. – 575 p.

7. Safayev N. S. Milliy o'zlikni anglashning psixologik jihatlari. – Toshkent: Fan, 2005. – 196 b.

8. Vaxabova O'. T. Globallashuv sharoitida axborot muhitining yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta'sirining psixologik jihatlari // Современное образование (Узбекистан). – Тошкент, 2024. – № 12 (145). – В. 46-51.